

Aneta Bóldyrew¹ <https://orcid.org/0000-0002-6121-0816>

Uniwersytet Łódzki

Joanna Falkowska² <https://orcid.org/0000-0002-6895-3014>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

KONCEPCJE WYCHOWANIA ESTETYCZNEGO W KRÓLESTWIE POLSKIM W DOBIE PRZEMIAN MODERNIZACYJNYCH NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU³

Concepts of Aesthetic Education in the Kingdom of Poland in the Era of
Modernization Changes at the Turn of the 19th and 20th Centuries

S u m m a r y: The article presents the most important concepts of aesthetic education in the Kingdom of Poland in the late 19th and early 20th centuries. The analysis covers the already known texts of educators and art theorists, as well as those that have not been the subject of historical

¹ Aneta Bóldyrew – dr hab., prof. UŁ, historyk, pedagog, profesor uczelni w Zakładzie Historii Oświaty na Wydziale Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania badawcze: historia edukacji i nauki w XIX i XX wieku. Autorka między innymi książek: *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918* (2008); *Spółczesność Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864–1914* (2016); *Pijaństwo i alkoholizm w piśmiennictwie Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku. Aspekty społeczne, pedagogiczne i kulturowe. Wybór źródeł i opracowanie A. Bóldyrew* (2019). Adres do korespondencji: Wydział Nauk o Wychowaniu UŁ, ul. Pomorska 46/48, 91-409 Łódź; e-mail: aneta.boldyrew@uni.lodz.pl.

² Joanna Falkowska – dr hab., prof. UMK, pedagog, historyk wychowania, profesor uczelni w Katedrze Historii Myśli Pedagogicznej na Wydziale Filozofii i Nauk Społecznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zainteresowania badawcze: historia polskiej myśli pedagogicznej XIX i XX wieku. Autorka między innymi książek: *Myśl wychowania narodowego w Galicji okresu autonomii: twórcy i idee* (2013), „Przeciw marzycielstwu”: działalność edukacyjna Anastazji z Jełowickich Dzieduszyckiej 1842–1890 (2014), *Ambasadorki wychowania: poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX wieku i początkach XX wieku* (2018). Adres do korespondencji: Wydział Filozofii i Nauk Społecznych UMK, ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń; e-mail: jfal@umk.pl.

³ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018–2023, nr projektu 01SPN 17 0020 18, kwota finansowania: 751 222 zł.

and pedagogical research so far. As aesthetic education is one of the main directions of modern education, the authors presented the relationship between the socio-cultural changes typical of modernity in the *fin de siècle* period and the circumstances of formulating the educational ideal of *homo aestheticus*. The Western European roots of this ideal and its reception in Polish literature are shown. Concepts and practical ways of implementing aesthetic education in dissertations and in the press are an important element of Polish pedagogical reflection on education through art. Their authors promoted the universal value of the idea of aesthetic education and emphasized its importance for the holistically understood education of the young generation.

Keywords: aesthetic education, education through art, the Kingdom of Poland, modernism, modernity

Wprowadzenie

W dziejach myślenia pedagogicznego o wychowaniu estetycznym w Polsce szczególnie ważną rolę odegrały koncepcje i postulaty formułowane na początku XX wieku. Polska szkoła wychowania estetycznego, która wykrystalizowała się na przełomie lat 60. i 70. XX wieku, opierała się na refleksji teoretyków i praktyków piszących o tych aspektach edukacji w ostatnich latach epoki zaborowej⁴. Opracowując koncepcje oraz programy wychowania estetycznego, podkreślano jego wpływ na kształcenie poczucia piękna i wszechstronny, harmonijny rozwój osobowości dziecka – także w wymiarze intelektualnym i społeczno-moralnym. W tekstach publikowanych na początku XX wieku formułowano koncepcje, które w drugiej połowie tego stulecia były rozwijane przez wybitnych pedagogów – Stefana Szumana⁵, Irenę Wojnar⁶, Bogdana Suchodolskiego⁷.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych koncepcji wychowania estetycznego w Królestwie Polskim u schyłku XIX i na początku XX wieku. Analizie poddane zostaną znane już teksty pedagogów i teoretyków sztuki oraz takie, które dotychczas nie były przedmiotem badań historyczno-pedagogicznych. Przyjmując, że edukacja estetyczna stanowi jeden z zasadniczych kierunków nowoczesnego wychowania, autorki przedstawiają związki między przemianami społeczno-kulturalnymi, typowymi dla nowoczesności w okresie *fin de*

⁴ Mirosława Zalewska-Pawiak, *Wychowanie estetyczne dziecka w wieku przedszkolnym. Geneza i rozwój problematyki w polskiej teorii pedagogicznej* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1988); Krystyna Pankowska, „Rozwój polskiej teorii wychowania estetycznego – prekursorzy i twórcy”. *Kwartalnik Pedagogiczny* 4 (2017): 41–55.

⁵ Stefan Szuman, *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975).

⁶ Irena Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976); też, *Estetyczna samowiedza człowieka* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982).

⁷ Bogdan Suchodolski, *Wychowanie i strategia życia* (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1983).

siècle, a okolicznościami sformułowania ideału wychowawczego *homo aestheticus*. Ukazane zostaną zachodnioeuropejskie korzenie tego ideału i jego recepcja w polskim piśmiennictwie.

U źródeł nowoczesnej teorii wychowania estetycznego

Wychowanie estetyczne jako przedmiot systematycznego zainteresowania pojawiło się na przełomie XVIII i XIX wieku. Termin ten zaistniał w literaturze światowej dzięki pisarstwu niemieckiego teoretyka sztuki, estetyka, poety, dramaturga i uczonego Friedricha Schillera. Koncepcję wychowania estetycznego przedstawił w *Listach o estetycznym wychowaniu człowieka*⁸. W pracy tej przekonywał, że nowożytność jest odrębnym, ważnym i pozytywnym etapem rozwoju ludzkiego ducha, ale jednocześnie została naznaczona kryzysem oddzielenia się rozumu praktycznego od rozumu teoretycznego, zmysłowości od racjonalności⁹. Uważał, że w świecie nowoczesnym duch spekulatywny opuścił obszar zmysłowy, a rozum praktyczny niejako zapomniał o całości i powszechności. Wychowanie estetyczne miało być panaceum na dezintegrację społeczeństwa, a także wyobcowanie jednostki oraz ważnym elementem ładu opartego na wartościach demokracji i humanizmu. Twierdził, że piękno jest obszarem wolności, przestrzenią, w której człowiek urzeczywistnia swe człowieczeństwo, a sztuka jako harmonijne połączenie formy i treści, materii i ducha jest jednością przeciwieństw¹⁰.

W recepcji teorii F. Schillera na przełomie XIX i XX wieku nie bez znaczenia było jego przekonanie o potrzebie odrzucenia rewolucyjnych, przemocowych metod osiągnięcia wolności. Jego koncepcja wychowania człowieka, między innymi elementami zawierająca kwantum wiedzy o literaturze i sztuce oraz estetyczną kontemplację, miała zapewnić rozwój wrażliwej, dojrzałej i wolnej osobowości bez stosowania środków przemocy. Środkiem do wyzwolenia człowieka oraz osiągnięcia przez niego pełnego potencjału miała być duchowa „rewolucja estetyczna”. W dobie narastających konfliktów społecznych i kulturowych u schyłku *belle époque* Schillerowska koncepcja przez wielu została uznana za szczególnie cenną perspektywę osiągnięcia wolności, alternatywną wobec radykalnych metod przebudowy ładu społecznego. W XIX i na początku XX wieku powszechnie uznawano jej potencjał budowania i upowszechniania rzeczywistości estetycznej, wyposażania człowieka w komponenty estetyczne, budowania podwalin zrozumienia swych zdolności oraz

⁸ Friedrich Schiller, „Listy o estetycznym wychowaniu człowieka”. W: tegoż, *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozprawy*, tłum. Irena Krońska, Jerzy Prokopiuk (Warszawa: Czytelnik, 1972).

⁹ Katarzyna Chmielewska, „Podmiot jako utopia estetyczna: Listy o estetycznym wychowaniu człowieka Friedricha Schillera a Dziennik Witolda Gombrowicza”. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 95 (4) (2004): 7–20.

¹⁰ Tamże, 10.

umiejętności przez jednostkę i społeczeństwo. W rozwoju teorii i praktyki wychowania estetycznego istotne znaczenie miały poglądy wybitnego niemieckiego filozofa i pedagoga Johanna Friedricha Herbart. Pominięcie jego poglądów w niniejszym tekście wynika z faktu, że nie miały one tak dużego wpływu na rozwój koncepcji wychowania estetycznego w Królestwie Polskim na początku XX wieku; autorzy polskich prac, przywoływani w dalszej części artykułu, nie wymieniali rozprawy J.F. Herbart *Estetyczne przedstawienie świata jako główne zajęcie wychowania* (tłum. Dariusz Stępkowski). Ta publikacja była im zapewne nieznana.

Wzmoczone zainteresowanie wychowaniem estetycznym jako ważnym zagadnieniem pedagogicznym miało miejsce w drugiej połowie XIX wieku i było protestem przeciw jednostronności ówczesnego wychowania¹¹. Szczególną rolę w tej kwestii odegrało nowe wychowanie. Ruch ten znacząco przyczynił się do rozwoju wychowania estetycznego. Jak stwierdza I. Wojnar, nowe wychowanie stanowiło ważną epokę w rozwoju tego nurtu teorii i praktyki. Jednym z jego założeń był szeroki społecznie zasięg wychowania estetycznego oraz próba objęcia nim wszystkich dzieci. Ponadto ruch ten jest określany mianem epoki praktycznych doświadczeń w dziedzinie wychowania estetycznego¹². Ważnym jego komponentem było promowanie swobodnej twórczości dziecka i jego spontanicznej ekspresji artystycznej. Istotną rolę w kształtowaniu się poglądów na wychowanie estetyczne miał rozwój psychologii doświadczalnej, poznanie psychologii procesu twórczego oraz badania nad psychologicznym kontekstem fenomenu twórczości dziecka. Charakterystyczne dla Nowego Wychowania było także prowadzenie analiz psychologicznego wymiaru ekspresji plastycznej dzieci, w Polsce rozwijane zwłaszcza w okresie po I wojnie światowej przez S. Szumana. Pedagodzy nowego wychowania, przyjmując, że dzieciństwo jest fundamentalnym okresem w rozwoju człowieka, podkreślali podmiotowość wszelkich dziecięcych aktywności, kontakt ze zjawiskami estetycznymi w obszarze przyrody i sztuki uznając za kluczowy dla kształtowania wszechstronnie rozwiniętej osobowości wychowanka.

Określając założenia wychowania estetycznego, zachodni i polscy pedagodzy oraz teoretycy sztuki wykorzystywali także nowoczesne koncepcje estetyki, między innymi wspierane przez fenomenologię. Uwzględniano ustalenia teoretyków, dotyczące przedmiotu i przeżycia estetycznego; w Królestwie Polskim powołano serię wydawniczą „Biblioteka estetyczna” i wydano w jej ramach pracę Ady Werner-Silberstein¹³. Estetykę uznano za ważną część życia społecznego, służącą nie tylko szczęściu społeczeństwa, ale także poprawieniu moralności publicznej. Edukacja

¹¹ Irena Wojnar, *Estetyka i wychowanie* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 140.

¹² Tamże, 141; Wojciech Kubiczek, *Wychowanie estetyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym zaboru rosyjskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996), 26.

¹³ Ada Werner-Silberstein, *Wstęp do estetyki nowoczesnej, cz. 1* (Warszawa: Skład Główny w Księgarni E. Wende i S-ka, 1911).

młodego pokolenia, odbywająca się w atmosferze poszanowania indywidualności i pełnej wolności intelektualnej, musiała również obejmować wychowanie estetyczne. Wiele uwagi poświęcali tym zagadnieniom między innymi szwedzka pedagożka i pisarka Ellen Key, szwajcarski pedagog i kompozytor Émil Jaques-Dalcroze, amerykański nauczyciel i propagator kształcenia w zakresie rzemiosła artystycznego James Liberty Tadd, niemiecki teoretyk pedagogiki, nauczyciel i propagator działalności eksperymentalnej w szkolnictwie powszechnym Hugo Gaudig, który był autorem licznych publikacji o dydaktyce i wychowaniu, a także Arthur Schopenhauer, autor rozprawy o zasadach estetyki. Istotną rolę w rozwoju teorii oraz praktyki wychowania przez sztukę i do sztuki oraz edukacji muzealnej odegrał niemiecki historyk i pedagog Alfred Lichtwark. Zwracając uwagę na związek estetyki z etyką, znaczenie wychowania estetycznego w kształtowaniu wyobraźni, wrażliwości, empatycznej postawy wobec ludzi i świata, pedagodzy oraz teoretycy estetyki podkreślali także rolę edukacji w tym zakresie w otwartości na „piękno codziennego życia”, które miało służyć choćby umiejętności właściwej aranżacji przestrzeni (E. Key opublikowała kilka broszur adresowanych do warstw pracujących i poświęconych urządzeniu mieszkań)¹⁴.

Warto podkreślić, że prócz nowych prądów w myśleniu pedagogicznym na upowszechnienie przekonania o znaczeniu wychowania estetycznego dzieci, młodzieży i dorosłych istotny wpływ miały także zmiany ideowe, filozoficzne, polityczne, artystyczne w okresie przełomu modernistycznego. W polskiej kulturze jego rezultatem było otwarcie nowego okresu w dziejach literatury i sztuki, zwanego Młoda Polska. Dekadenckie przekonanie o upadku nowoczesnej cywilizacji przemysłowej, opartej na kapitalizmie, technologii, mieszczańskich normach i wartościach, kulcie nauk ścisłych najpierw wybrzmiało w sztuce. To ona była pierwszym probierzem rozczarowań i przestrzeni protestu w dobie *fin de siècle*. Poszukiwania nowych ideałów świata oraz człowieka w obszarze sztuki, a później także filozofii i literatury, łączyło przekonanie o potrzebie pogłębienia estetycznej i moralnej wrażliwości społecznej. Poszukiwanie sensu życia, istoty człowieczeństwa, źródła siły i sprawczości przez filozofów epoki – z jej prekursorem A. Schopenhauerem oraz filozoficznymi patronami modernizmu: Friedrichem Nietzschem i Henri Bergsonem – prowadziło do rehabilitacji metafizyki, w której upatrywano niezbędnego uzupełnienia dla prawd naukowych¹⁵. Filozofii wyznaczano rolę wyraziciela nastrojów epoki i narzędzia poznania złożonej rzeczywistości życia początku XX wieku. Podobnego remedium upatrywano w wychowaniu estetycznym; niektórzy oczekiwali wręcz transpozycji ideału wychowawczego – od *homo educandus* do *homo aestheticus*. Przekonanie o dehumanizacyjnym wymiarze rozwoju cywilizacji przemysłowej prowadzącej do

¹⁴ Ronny Ambjörnsson, „Key Ellen”. W: *Encyclopedia of Children and Childhood: In History and Society*, red. Paula S. Fass (New York – London: Macmillan Reference USA, 2004), 523.

¹⁵ Artur Hutnikiewicz, *Młoda Polska* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001), 19.

alienacji jednostki było podstawą postulatów „przywrócenia ludzkości do «stanu estetycznego» i realizacji *homo aestheticus*”, co łączono bezpośrednio z dezyderatem uznania wychowawczej roli sztuki¹⁶.

Na konceptualizację wychowania estetycznego na początku XX wieku wpłynęły zatem dwie perspektywy – pierwsza pochodziła ze środowiska pedagogów, druga – z kręgów filozoficzno-artystycznych. Podejścia te integrowali w znacznym stopniu dwaj angielscy artyści, pisarze, krytycy, którzy w swych pracach podejmowali także zagadnienia związane z pedagogicznymi aspektami edukacji estetycznej – John Ruskin i William Morris. Obaj byli propagatorami zmian w podejściu do kultury estetycznej, za fundamentalną dla rozwoju społecznego uznawali troskę o wychowanie estetyczne młodego pokolenia, popierali rozwój rękodziela artystycznego jako antidotum na produkcję przemysłową. Obaj byli pisarzami szeroko znanymi, czytаныmi, sugestywnymi. Na ziemiach polskich, jak w całej Europie, inspirowali artystów, myślicieli społecznych i pedagogów. Twórcza recepcja poglądów, zwłaszcza J. Ruskina, widoczna jest także w piśmiennictwie Królestwa Polskiego¹⁷. Mówiąc o znaczeniu angielskich inspiracji w polskich poglądach na sztukę i wychowanie estetyczne na początku XX wieku, warto także przypomnieć polskie odwołania do egalitaryzmu obu Anglików. Polscy zwolennicy upowszechnienia sztuki, jak i innych dóbr ludzkości, dla wszystkich ludzi często odwoływali się do autorytetu J. Ruskina oraz W. Morrisa. Podobnie jak oni podkreślali jednocześnie konieczność reform społecznych i edukacyjnych. I tak np. Leon Winiarski w biografii W. Morrisa przypominał, że ten nie chciał „sztuki dla kilku wybranych, ani wychowania, ani wolności dla niewielu”¹⁸.

Rozwój teorii i popularyzacja wiedzy o wychowaniu estetycznym w Królestwie Polskim na początku XX wieku

Przełom XIX i XX wieku przyniósł wiele publikacji, niezwykle cennych dla polskiej teorii i praktyki wychowania estetycznego. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje wydana w 1903 roku książka pisarki, tłumaczki, działaczki oświatowej Janiny Mortkowiczowej, zatytułowana *O wychowaniu estetycznym*¹⁹. Publikacja ta była pierwszą

¹⁶ Ryszard Różanowski, „Homo aestheticus – «przebiegły chłop znad Dolnego Renu»”. *Dyskurs* 16 (2013): 202.

¹⁷ Stanisław Posner, „John Ruskin (1819–1900)”. *Prawda* 4 (1900): 43–44; 5 (1900): 55–56; 6 (1900): 68–69; Maria Bujno, *John Ruskin i jego poglądy* (Warszawa: Zakłady Wydawnicze „M. Arct”, 1901). Na język polski przełożono także pracę Samuela Saengera, *John Ruskin, jego życie i działalność* (Warszawa: Wydawnictwo „Przeglądu Tygodniowego”, 1901). Zob. szerzej Alicja Lisiecka, „Recepcja poglądów Johna Ruskina na wychowanie w Polsce przełomu XIX i XX wieku”. *Biuletyn Historii Wychowania* 42 (2020): 145–158.

¹⁸ Leon Winiarski, *William Morris* (Warszawa: Skład Główny Księgarni J. Fiszer, 1900), 52.

¹⁹ Janina Mortkowiczowa, *O wychowaniu estetycznym* (Warszawa: G. Centnerszwer i Ska, 1903). Zainteresowanie tej autorki problematyką wychowania estetycznego miało także inny wymiar. W ramach

w polskim piśmiennictwie rozprawą całościowo ujmującą zagadnienia idei, teorii i praktyki wychowania estetycznego. Autorka wykazała się wysokim poziomem erudycji, odwoływała się do publikacji zachodnich uczonych, szczególnie wiele inspiracji znajdując w niemieckim ruchu *Kunsterziehung*. Powoływała się także na angielskich specjalistów – J. Ruskina i W. Morrisa. Dobrze знаła publikacje zachodnich ekspertów w zakresie nauk o wychowaniu. Wykorzystywała między innymi ustalenia Bernarda Pereza, francuskiego psychologa i pedagoga, autora prac z zakresu psychologii dziecka²⁰. W swej książce przedstawiła oryginalną koncepcję wychowania estetycznego, która miała być podstawą „reformy pedagogiczno-estetycznej”. Fundamentalnym założeniem jej refleksji pedagogicznej było przekonanie o spójności celów estetycznych i moralnych²¹.

Wprowadziła pojęcia „kultura estetyczna” oraz „popęd estetyczny”²². Pierwszy termin rozwinęła, pisząc o poczuciu piękna, wrażliwości i zdolności człowieka polegającej na odczuwaniu oraz wzruszaniu się pięknem, zarówno w przyrodzie, jak i w sztuce²³. „Popęd estetyczny” uznała za dyspozycję wrodzoną i instynktowną, tkwiącą w każdej istocie ludzkiej. Oceniała, że pierwsze samorodne objawy skłonności estetycznych pojawiają się już we wczesnym dzieciństwie. Przedstawiając swe zapatrywania na rolę sztuki, przekonywała, że dostarcza ona szczególnie cennych przyjemności w życiu każdego człowieka. Oceniała, iż wrażliwość na piękno jest swego rodzaju oknem; celem wychowania estetycznego powinno być otwarcie tego okna. Brak wrażliwości estetycznej u zdrowej jednostki uznawała za przejaw istotnych błędów całego systemu edukacji. Twierdziła, że w procesie kształcenia zanedbano skupiano się na przekazaniu wiedzy młodemu pokoleniu, zaniedbując tym samym cele estetyczne. W wychowaniu brakowało wielostronności, w rodzinie i szkole troszczono się jedynie o kształcenie umysłu, na marginesie pozostawiając kształcenie zmysłów, rozwój uczuć i wyobraźni. Za niezbędną uważała dokładną analizę metod, środków i celów realizacji idei wychowania estetycznego w edukacji domowej i szkolnej. Pisała, że zadaniem reformy pedagogiczno-estetycznej jest przygotowanie dzieci do odczuwania piękna w naturze i w sztuce, uzdolnienie ich do odbierania oraz doznawania wrażeń estetycznych, a także rozwinięcie w nich poczucia i smaku estetycznego²⁴. Za błędne uważała narzucanie dzieciom własnych

Towarzystwa Badań nad Dziećmi (założonego w 1907 roku) powołana została Komisja badania rysunków dziecięcych – Mortkowiczowa została jej przewodniczącą.

²⁰ Prace tego autora stanowiły pierwszy krok w systematycznym badaniu wczesnego dzieciństwa. B. Perez jest autorem rozprawy pt. *L'art et la poésie de l'enfant* (Paryż: Ancienne Librairie Germer Baillirre, 1888). Patrz także: B. Perez, *L'éducation des le berceau. Essai de pédagogie expérimentale* (Paryż: Ancienne Librairie Germer Baillirre, 1880). W polskim tłumaczeniu: *Edukacja od kołyski. Próba pedagogiki eksperymentalnej*.

²¹ Pankowska, „Rozwój”, 42–44.

²² Szerzej na ten temat: Joanna Falkowska, *Ambasadorki wychowania. Poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX wieku i początkach XX wieku* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2018), 209–238.

²³ Mortkowiczowa, *O wychowaniu*, 1.

²⁴ Tamże, 15–16.

preferencji, za jedyny właściwy sposób postępowania uznając tworzenie atmosfery sprzyjającej wykształceniu wrażliwości wychowanka. J. Mortkowiczowa proponowała, by zbliżyć dzieci i młodzież do sztuki, uprzystępniając im pojęcia i odczucia związane z odbiorem dzieł artystycznych. Była zdania, że młodzi odbiorcy powinni być uczeni świadomego patrzenia na dzieło. Przekonywała, że odczuwanie wrażeń estetycznych jest, a raczej powinno być niezależne od wpływów ideologicznych²⁵.

Po wydaniu książki poświęconej wychowaniu estetycznemu J. Mortkowiczowa kontynuowała badania w tej dziedzinie. W 1906 roku napisała artykuł w „Nowych Torach”, w którym przedstawiała amerykańskie badania nad wychowaniem estetycznym oraz sposoby włączania tego obszaru do systemu edukacji w USA. Omawiała najnowsze prace amerykańskich specjalistów i ich tłumaczenia publikowane w Niemczech. Szczegółowo przedstawiała praktykę ruchu estetyczno-pedagogicznego w USA. Wysoko oceniła wartość amerykańskich rozwiązań w zakresie edukacji szkolnej na polu sztuk plastycznych dla budowania kultury estetycznej dziecka²⁶.

Ważną rolę w popularyzacji idei edukacji estetycznej odegrał „Przegląd Pedagogiczny”. Na łamach tego periodyku u schyłku XIX i na początku XX wieku opublikowano wiele tekstów dotyczących znaczenia rozwijania wrażliwości estetycznej jako jednego ze składników wszechstronnie rozwiniętej osobowości²⁷. Do autorek wypowiadających się w tym czasopiśmie o kulturze i wychowaniu estetycznym należała pisarka, publicystka i krytyczka literacka Waleria Marrené-Morzowska. Krytycznie oceniała ona poziom kultury estetycznej w Królestwie Polskim, za słabo wysublimowany uważała gust estetyczny Polaków²⁸. Jej zdaniem zacofanie było widoczne nie tylko w sferze edukacji (z uwagi na dotkliwy brak muzeów sztuki, a także niedobory środków kształcenia estetycznego), ale dotyczyło także przemysłu krajowego. Niedostatki w tej dziedzinie wynikały z niedoceniań przez polskie społeczeństwo umiejętności wytwórczych rodzimych producentów i sięganie po produkty zagraniczne. Zdaniem W. Morzkowskiej te postawy stanowiły konsekwencję snobizmu i pochopnych ocen oraz niskiego „wyrobienia estetycznego” nabywców z Królestwa Polskiego. Za problem społeczny i ekonomiczny uważała zbyt niskie oceny pracy polskich rękodzielników. Postulowała włączenie tego problemu do społecznej dyskusji i podjęcie konkretnych działań, które łączyła z rozwijaniem gustów estetycznych na drodze edukacji.

W „Przeglądzie Pedagogicznym” kilka bardzo wartościowych tekstów zamieściła działaczka oświatowa, publicystka, feministka Izabela Moszczeńska, która uznawała wychowanie estetyczne za szczególnie ważny obszar pedagogiki w dobie nowoczesności. W swoich artykułach podkreślała konieczność troski o zapewnienie

²⁵ Tamże, 5.

²⁶ Janina Mortkowiczowa, „Wychowanie estetyczne”. *Nowe Tory* 4 (1906): 385–408.

²⁷ Kwestie te omawia Kubiczek, *Wychowanie*, 28–32.

²⁸ Waleria Marrené-Morzowska, „Wykształcenie estetyczne”. *Przegląd Pedagogiczny* 5 (1902): 49–51.

odpowiedniej rangi wychowaniu estetycznemu w edukacji szkolnej²⁹. Postulowała, by wychowanie estetyczne nie było jedynie dodatkiem do ogólnego programu kształcenia, lecz organiczną częścią harmonijnego wychowania, a zarazem środkiem wychowawczym do uszlachetnienia i wzbogacenia treści duchowej człowieka³⁰. Pisała, że „nie jest jego celem zwiększanie liczby wirtuozów, artystów lub dyletantów, lecz wprowadzenie ogółu do krainy piękna i uszlachetnienia go podniosłym wpływem sztuki”³¹. Zadania wychowania estetycznego rozumiała szeroko. Zalecała, by obok kształcenia wrażliwości estetycznej i zdolności wyrażania przeżyć estetycznych do programu klas starszych wprowadzić wiadomości o sztuce, których celem byłoby pogłębienie i ułatwienie rozumienia roli piękna w życiu człowieka. W artykułach publikowanych na łamach „Przeglądu Pedagogicznego”, a później także w książce *Zasady wychowania* wskazywała, że wiadomości i umiejętności nabyte w szkole powinny zapewnić człowiekowi źródło utrzymania w dorosłości, ale także – powinny uprzyjemniać i uszlachetniać codzienną egzystencję. Klasyfikowała wychowanie estetyczne jako osobny, autonomiczny dział wychowania, za niezbędne uznając opracowanie specjalnych ćwiczeń, służących rozwijaniu wrażliwości estetycznej³². Zastanawiając się nad statusem i znaczeniem kształcenia oraz wychowania estetycznego z punktu widzenia celów ogólnowychowawczych, oceniała, że o włączeniu tej dziedziny do systemu edukacji decyduje jego wyjątkowa rola w rozwijaniu wielu predyspozycji człowieka, pomagających w osiągnięciu poczucia harmonii i szczęścia. I. Moszczeńska konkludowała, że wrażliwość estetyczna potęguje ludzką zdolność do szczęścia i całościowego rozwoju³³.

Potrzebę nowego spojrzenia na wychowanie estetyczne podkreślała pedagożka, nauczycielka, działaczka katolicka Cecylia Plater-Zyberkówna, która jego główne zadanie widziała we wspieraniu wychowania moralnego. Sądziła, że zintegrowanie oddziaływania estetycznego i etycznego pozwoli na „uzbrojenie” młodego człowieka do walki z „brzydotą moralną” i „mielizną prozy życiowej”. W jej ocenie w wychowaniu estetycznym nie powinno chodzić jedynie o kształtowanie wrażliwości na piękno otaczającego świata, ale też przygotowywanie człowieka do odczuwania i reagowania na to, co złe. W książce *W sprawie szkoły polskiej* pisała o potrzebie kształcenia w uczniach poczucia estetycznego, czemu miałyby służyć wizyty w muzeach, galeriach sztuki, a także udział w koncertach³⁴. Podkreślała, że taka edukacja powinna odbywać się pod opieką przygotowanych do tego estetyków i artystów, uważając, podobnie jak I. Moszczeńska, że nieodpowiednio pokierowana kultura

²⁹ Iza Moszczeńska, „Pożyteczne i niepożyteczne nauki”. *Przegląd Pedagogiczny* 11 (1899): 101; też, „Rozwój smaku estetycznego u dzieci”. *Przegląd Pedagogiczny* 10 (1902): 86–88.

³⁰ Tamże, „Kształcenie muzykalności”. *Przegląd Pedagogiczny* 10 (1902): 116–117.

³¹ Tamże, 116.

³² Iza Moszczeńska, *Zasady wychowania* (Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1907).

³³ Tamże, 149.

³⁴ Cecylia Plater-Zyberkówna, *W sprawie szkoły polskiej* (Warszawa: P. Laskauer i S-ka, 1906).

estetyczna może spowodować w życiu młodego człowieka niepowetowane szkody. Natomiast właściwie rozumiane i realizowane cele wychowania estetycznego miały się przyczynić (wraz z innymi dziedzinami wychowania) do doskonalenia człowieka.

Problem znaczenia sztuki jako czynnika (samo)wychowania człowieka podejmowano w wielu tekstach publicystycznych. Często pisano o negatywnym wpływie wychowania – zwłaszcza w środowisku szkolnym – na zmysł estetyczny, który uważano za immanentną własność każdego człowieka. Edukację estetyczną uznawano za nieodłączny i integralny składnik procesu kształcenia, niezbędny dla skutecznej realizacji koncepcji wszechstronnego rozwoju osobowości wychowanka. W wielu tekstach formułowano jednocześnie postulaty upowszechnienia dzieciom, młodzieży i dorosłym dostępu do sztuki jako *conditio sine qua non* szczęśliwego życia. Autor cennego artykułu o wartości sztuki w życiu człowieka, zamieszczonego na łamach „Prądu” w 1911 roku, pisał o braku zrozumienia mieszkańców Królestwa dla wychowawczej i społecznej roli sztuki, uznając to za przyczynę niskiego poziomu kultury estetycznej. Postulując kształcenie dziecka w dziedzinie sztuki, przekonywał, że wspomaga ono działanie zmysłu wzroku, sprzyja harmonijnemu rozwojowi emocjonalnemu, kształtuje sferę wolicjonalną i moralną. Pisał o znaczeniu sztuki w procesie samowychowania, jednocześnie eksponując motyw społecznej roli sztuki. Uważał, że w połączeniu z religią pełni ona ważne zadanie w budowaniu wspólnoty społecznej³⁵.

Dla rozwoju praktyki wychowania estetycznego istotne znaczenie miały publikowane w Królestwie Polskim prace dotyczące metodyki nauczania artystycznego w szkołach, a także teksty popularyzujące na użytek młodego czytelnika wiedzę z historii sztuki. Pisano o autotelicznych i utylitarnych aspektach rozwijania umiejętności artystycznych uczniów przez literaturę, śpiew oraz malarstwo³⁶. Na przełomie XIX i XX wieku na łamach periodyków pedagogicznych opublikowano szereg tekstów z dziedziny propedeutyki nauczania rysunków³⁷. Tadeusz Jaroszyński, który już w 1905 roku na łamach „Biblioteki Warszawskiej” postulował „wprowadzenie nauki rysunku, jako zasadniczej podstawy poznania kształtu, do ogólnego wykształcenia”, podkreślał edukacyjne walory nauczania rysunku, pisząc, że „pedagogia współczesna uznała to za rzecz wielkiej wagi”³⁸. Wzrost zainteresowania problematyką wychowania estetycznego w szkolnictwie widoczny był w okresie I wojny światowej, kiedy na łamach periodyków pedagogicznych – w tym „Szkoły Polskiej” i „Wychowania

³⁵ St., „Wartość życiowa sztuki”. *Prąd. Miesięcznik Społeczny i Literacko-Naukowy*. Dodatek stały: *Dział młodzieży* 1 (1911): 1–5.

³⁶ Anna Kropatsch, „Estetyka i literatura w wychowaniu szkolnym”. *Wychowanie w Domu i Szkole* 7 (1910): 614–621.

³⁷ Zob. np. M., „Rysunki dzieci w nauce pogłądowej”. *Przegląd Pedagogiczny* 18 (1900): 205–207. Kwestie te omówiła Anna Boguszewska, „Miejsce przedmiotu «rysunek» w kształceniu ogólnym w pierwszej połowie XX wieku”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 1–2 (2001): 65–81.

³⁸ Tadeusz Jaroszyński, „Wykształcenie zawodowe i twórczość artystyczna”. *Biblioteka Warszawska* 3 (1905): 498.

w Domu i Szkole” – zamieszczano liczne artykuły metodyczne. Istotne znaczenie dla rozwoju metodyki edukacji plastycznej oraz historii sztuki miały publikacje malarza, nauczyciela, działacza niepodległościowego i nacjonalistycznego Eligiusza Niewiadomskiego. Opublikował on w czasopiśmie „Sprawy Szkolne” kilka tekstów dotyczących nauczania rysunków, a w 1916 roku w „Przeglądzie Technicznym” artykuł *Sztuka w szkole średniej*, w którym wskazywał konieczność wprowadzenia wykładów z dziejów architektury do programu klas wyższych. W 1917 roku przedstawił szczegółową koncepcję nauczania rysunków w szkolnictwie technicznym³⁹. Rozszerzenie w programie przedszkolnym i szkolnym nauki rysunków proponowała artystka, krytyczka sztuki i nauczycielka Maria Gerson-Dąbrowska. Jej zdaniem edukacja w tym zakresie miała służyć zarówno uwrażliwianiu estetycznemu, jak i rozwijaniu intelektu oraz umiejętności manualnych dziecka⁴⁰.

Działacze oświatowi, pedagodzy i teoretycy sztuki w wielu publikacjach zastanawiali się nad rolą teatru jako instrumentu wychowania przez sztukę. Teatr uznano za miejsce wyrażania emocji, przestrzeń kształtowania poczucia wspólnoty z tym, co godne uwagi. Pisano, że może być nosicielem określonych treści, czasem trudnych w odbiorze, i dzięki temu kształtować postawy życiowe. Przypisywano mu ważną rolę w zaspokajaniu wielu indywidualnych potrzeb człowieka, w tym potrzeby doznawania przeżyć, potrzeby twórczości oraz potrzeby ekspresji. Jednak do możliwości wykorzystania teatru w wychowaniu estetycznym podchodzono niezwykle ostrożnie, oceniając, że oddziaływanie wielu sztuk teatralnych na dzieci i młodzież może być zbyt silne. Rodzicom i nauczycielom przypomniano o konieczności odpowiedzialnego wyboru repertuaru dla dziecięcej widowni, tym bardziej że w prasie oraz pismach moralistów często utyskiwano na uczestnictwo młodych widzów w spektaklach, które niosły przekaz zbyt trudny – lub wręcz demoralizujący. I. Moszczeńska twierdziła, że „tę epokę życia mogą [...] wypełniać wiele prostsze uciechy estetyczne i wiele naturalniejsze rozrywki”⁴¹. Sądziła, że przekaz teatralny jest często zbyt trudny dla najmłodszych i dlatego zalecała ostrożność w korzystaniu z niego, zwłaszcza wobec dostępności innych, lepszych i prostszych środków wychowania estetycznego. Podobnie wypowiadała się o roli opery, uznając, że jest to miejsce, w którym dzieci mogą doznać „sztucznych i skomplikowanych wrażeń, w których trudno im się orientować bez długich komentarzy i objaśnień ze strony starszych”⁴². Ponadto takie zwyczaje mogłyby się przyczynić do wzmożonej produkcji, jak to określiła, „literackiej tandety”, szczególnie szkodliwej dla wychowania estetycznego młodego pokolenia.

³⁹ Eligiusz Niewiadomski, *Program i metoda nauki rysunków w średnich i wyższych szkołach techniczno-mechanicznych* (Warszawa: Gebethner i Wolf, 1917).

⁴⁰ Maria Gerson-Dąbrowska, *Program i metodyka rysunku dla ochron i szkół początkowych* (Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1916).

⁴¹ Moszczeńska, *Zasady*, 163.

⁴² Tamże, 162.

Motyw sztuki „odpowiedniej” oraz „nieodpowiedniej” dla dzieci i młodzieży analizowano także na innych płaszczyznach. I tak na przykład I. Moszczeńska chwaliła pomysły niemieckie (a za ich przykładem także lwowskie) organizowania dla dzieci wystaw sztuki⁴³. Zachęcała również do wykorzystywania możliwości związanych z ilustrowaniem książek dla dzieci. Ubolewała nad zaniedbaniem przez Polaków tego działu sztuki i nieudolnym wykorzystywaniem wzorców zachodnich, co najczęściej sprowadzało się do doklejania do obcych (np. niemieckich) ilustracji polskich tekstów. Publicyści przestrzegali jednak przed pokazywaniem dzieciom wystaw sztuki współczesnej, uznając, że zbyt dużo tam, jak to określiła na łamach „Przeglądu Pedagogicznego” Melania Stempkowska-Koziarska, „dziwactwa kształtów i barw”, niemających wiele wspólnego z harmonijnym pięknem⁴⁴. Rzeźby Bolesława Biegasa, obrazy Józefa Mehoffera czy krajobrazy Jana Stanisławskiego oceniała jako nieodpowiednie dla najmłodszych odbiorców. Zalecała natomiast organizowanie specjalnych wystaw z pracami takich artystów jak Jan Matejko, Józef Simmler, Artur Grottger, Juliusz Kossak. Dla uczniów klas starszych polecała urządzenie wystaw fotografii obrazów włoskich, hiszpańskich, niemieckich.

W wychowaniu estetycznym i wprowadzaniu do świata sztuki widziano wiele zadań dla rodziców. Postulowano, by od najmłodszych lat dostarczać dziecku cenne wrażenia estetyczne i organizować jak najwięcej doświadczeń związanych ze sztuką. Rodzinie wyznaczano ważne zadania w zakresie troski o poszerzanie horyzontów świadomości estetycznej młodego pokolenia. J. Mortkowiczowa powoływała się na niemieckiego literaturoznawcę, estetyka, poetę i filozofa Friedricha Theodora Vischera, który pisał: „Kto brzydtko mieszka, bywa najczęściej źle usposobionym, kto nie przebywa chętnie w domu, ten i poza domem nie dozna wrażenia”⁴⁵. O znaczeniu wychowania estetycznego w rodzinie często pisano w adresowanej do szerokiego grona odbiorców prasie społeczno-kulturalnej. I tak na przykład na łamach „Złotego Rogu” podkreślano znaczenie kształtowania gustu estetycznego dziecka w wychowaniu domowym poprzez troskę o wartość artystyczną otaczających je przedmiotów. Apelowano o wspieranie polskich twórców, krytykując kupowanie tandetnych zabawek, obrazów, fryzów do pokoi dziecięcych. Podkreślano związek między obcowaniem dziecka z przedmiotami codziennego użytku o wysokich walorach oraz oglądaniem dzieł sztuki a kształtowaniem postaw estetycznych i moralnych⁴⁶. Za szczególnie ważne uważano staranny dobór zabawek przez rodziców, krytykując kupowanie produktów pozbawionych wartości artystycznych. Uważano, że właściwe zabawki odgrywają ogromną rolę

⁴³ Tamże, 158.

⁴⁴ Melania Stempkowska-Koziarska, „Myśli o wychowaniu estetycznym”. *Przegląd Pedagogiczny* 16 (1904): 183; 17 (1904): 202.

⁴⁵ Mortkowiczowa, *O wychowaniu*, 56–57.

⁴⁶ Feliks Lubierzyński, „Dziecko w sztuce”. *Złoty Róg* 43 (1912): 3–4.

w kształceniu zmysłu estetycznego i artystycznego u małych i starszych dzieci⁴⁷. Argumenty o roli zabawek w wychowaniu estetycznym, moralnym oraz społecznym podnoszono także w licznych tekstach propagujących rozwój rodzimej produkcji, w tym np. wytwórstwo zabawek drewnianych i wełnianych⁴⁸. Wskazywano też, że istotnym narzędziem wychowania estetycznego mogą być książki i zawarte w nich ilustracje. Jednak w ocenie wielu publicystów i pedagogów poziom tych wydawnictw nie był dostateczny i wpływał na wypaczenie poczucia estetycznego. Pewną szansę na poprawę tego stanu rzeczy widziano w zachęceniu uznanych artystów do twórczości ilustracyjnej dla dzieci. Zwracano uwagę, że dzieła – w tym ilustrowane książki – adresowane do dzieci powinny charakteryzować się jasną kompozycją, wyraźnie zaznaczonymi konturami, żywymi barwami oraz niezbyt wielką liczbą szczegółów⁴⁹.

W popularyzacji idei i wiedzy eksperckiej na temat wychowania estetycznego wśród rodziców, a zwłaszcza matek, ważną rolę odegrały publikacje zamieszczane w prasie dla kobiet. I tak w „Bluszczu” pisano o badaniach nad rozwojem estetycznym dzieci, prowadzonych przez Towarzystwo Badań nad Dziećmi. Informowano o posiedzeniu towarzystwa poświęconym rysunkom dziecięcym, które zorganizowano w związku z planowaną wystawą, poświęconą sztuce dziecka⁵⁰. Tego rodzaju publikacje upowszechniały wiedzę o celach i znaczeniu wychowania estetycznego, nadając mu także rangę profesjonalnego obszaru oddziaływania edukacyjnego. Warto również podkreślić znaczenie koncepcji stworzonych na przełomie XIX i XX wieku w Królestwie Polskim dla teorii i praktyki wychowania estetycznego, także na pozostałych ziemiach polskich. Recepcja koncepcji J. Mortkowiczowej, I. Moszczeńskiej czy W. Marenè-Morzowskiej miała wymiar ponadzaborowy. Podobny charakter posiadał także przepływ myśli i idei związanych z teorią oraz praktyką dotyczącą wychowania estetycznego. Wzajemne oddziaływania dotyczyły szczególnie Królestwa Polskiego i Galicji, a także Wileńszczyzny. Towarzystwo Badań nad Dziećmi, zwłaszcza jego sekcja rysunkowa, współpracowało z nauczycielami galicyjskimi, np. z bardzo zasłużonym Józefem Ciembroniewiczem. Asumpt do dalszej dyskusji o opiece i edukacji dzieci, także w kontekście wychowania estetycznego, dała wileńska wystawa „Dziecko”, zorganizowana w 1908 roku przez Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi. W tym samym roku założono Wileńskie Towarzystwo Artystyczne, które nie tylko wspierało i integrowało środowisko artystyczne, ale także propagowało rozpowszechnianie wiedzy o sztuce i kulturze estetycznej. Wszystkie te działania tworzyły klimat sprzyjający rozwijaniu na ziemiach polskich teorii oraz praktyki edukacyjnej,

⁴⁷ Eugenia Żypowska, „Zabawa jako czynnik wychowania estetycznego”. *Złoty Róg* 52 (1912): 22–23.

⁴⁸ Br. R., „Wyrób zabawek polskich”. *Zorza* 6 (1914): 82–83; 7 (1914): 100–101.

⁴⁹ Te same uwagi dotyczyły wykorzystania w nauce szkolnej odpowiednich środków dydaktycznych, np. rycin.

⁵⁰ Z.b., „Z Towarzystwa Badań nad Dziećmi”. *Bluszcz* 13 (1908): 145.

odpowiadającej wymogom nowoczesności⁵¹. Wychowanie estetyczne było jej integralnym elementem.

Zakończenie

Koncepcje i praktyczne sposoby realizacji wychowania estetycznego, przedstawiane na początku XX wieku w Królestwie Polskim w rozprawach i prasie pedagogicznej oraz czasopismach społeczno-kulturalnych, są ważnym elementem polskiej refleksji pedagogicznej na temat edukacji przez sztukę. Teksty J. Mortkowiczowej, I. Moszczeńskiej, C. Plater-Zyberkówny, M. Gerson-Dąbrowskiej i innych przekonywały o uniwersalnej wartości idei wychowania estetycznego, podkreślały jego znaczenie dla holistycznie rozumianej edukacji młodego pokolenia oraz podniesienia ogólnego poziomu kultury estetycznej społeczeństwa. Publikacje tych autorek zyskiwały popularność nie tylko wśród specjalistów, ale także w szerokich kręgach społeczeństwa. Powstawały bowiem w warunkach rozkwitu cywilizacji przemysłowej, przed I wojną światową szczególnie intensywnego w Królestwie Polskim. Krytycy nowoczesności uznawali ją za zagrożenie dla kultury humanistycznej, wartości moralnych i estetycznych, obwiniając gwałtownie przebiegające przemiany modernizacyjne o komercjalizację życia społecznego, bezdusność i filisterstwo, szczególnie groźne dla wychowania i socjalizacji młodego pokolenia. Stąd krytyka jednostronności edukacji oraz postulaty włączenia wychowania estetycznego do szkół, a także uznania go za integralny komponent wykształcenia ogólnego spotykały się z akceptacją w wielu środowiskach społecznych. Podkreślając ścisły związek między tym, co dobre i piękne, pedagodzy oraz działacze oświatowi w tekstach publicystycznych zwracali się także bezpośrednio do rodziców, pisząc o znaczeniu troski o kulturę estetyczną w wychowaniu w rodzinie. Ponadto w tekstach pedagogicznych i publicystyce społecznej powszechnie przyjmowano założenie, że dzięki edukacji zawierającej komponent wychowania estetycznego młode pokolenie będzie wrażliwe, a jednocześnie dojrzałe, refleksyjne, ukonstytuowane w swych postawach moralnych i społecznych. Te postulaty wydawały się tym istotniejsze, że konceptualizowany model edukacji tworzone z nadzieją na jego urzeczywistnienie w niepodległej Polsce.

S t r e s z c z e n i e: W artykule przedstawiono najważniejsze koncepcje wychowania estetycznego w Królestwie Polskim u schyłku XIX i na początku XX wieku. Analizie poddano zarówno znane już teksty pedagogów oraz teoretyków sztuki, jak i te, które dotychczas nie były przedmiotem badań historyczno-pedagogicznych. Ponieważ edukacja estetyczna stanowi jeden z zasadniczych

⁵¹ Aneta Bołdyrew, „Nowoczesność, edukacja, młode pokolenie w perspektywie badań historyczno-pedagogicznych”. *Wychowanie w Rodzinie* 2 (2019): 65–79.

kierunków nowoczesnego wychowania, autorki przedstawiły związki między przemianami społeczno-kulturalnymi, typowymi dla nowoczesności w okresie *fin de siècle'u*, a okolicznościami sformułowania ideału wychowawczego *homo aestheticus*. Ukazano zachodnioeuropejskie korzenie tego ideału oraz jego recepcję w polskim piśmiennictwie. Konceptje i praktyczne sposoby realizacji wychowania estetycznego w rozprawach i prasie są ważnym elementem polskiej refleksji pedagogicznej na temat edukacji przez sztukę. Ich autorzy przekonywali do uniwersalnej wartości idei wychowania estetycznego i podkreślali jego znaczenie dla holistycznie rozumianej edukacji młodego pokolenia.

Słowa kluczowe: wychowanie estetyczne, wychowanie przez sztukę, edukacja estetyczna, Królestwo Polskie, modernizm, nowoczesność

Bibliografia

- Ambjörnsson, Ronny. „Key Ellen”. W: *Encyclopedia of Children and Childhood: In History and Society*, red. Paula S. Fass, 522–523. New York – London: Macmillan Reference USA, 2004.
- Boguszewska, Anna. „Miejsce przedmiotu «rysunek» w kształceniu ogólnym w pierwszej połowie XX wieku”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 1–2 (2001): 65–81.
- Bołdyrew, Aneta. „Nowoczesność, edukacja, młode pokolenie w perspektywie badań historyczno-pedagogicznych”. *Wychowanie w Rodzinie* 2 (2019): 65–79.
- Br. R. „Wyrób zabawek polskich”. *Zorza* 6 (1914): 82–83, 7 (1914): 100–101.
- Bujno, Maria. *John Ruskin i jego poglądy*. Warszawa: Zakłady Wydawnicze „M. Arct”, 1901.
- Chmielewska, Katarzyna. „Podmiot jako utopia estetyczna: Listy o estetycznym wychowaniu człowieka Friedricha Schillera a Dziennik Witolda Gombrowicza”. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 95 (4) (2004): 7–20.
- Falkowska, Joanna. *Ambasadorki wychowania. Poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX wieku i początkach XX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2018.
- Gerson-Dąbrowska, Maria. *Program i metodyka rysunku dla ochron i szkół początkowych*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1916.
- Hutnikiewicz, Artur. *Młoda Polska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Jaroszyński, Tadeusz. „Wykształcenie zawodowe i twórczość artystyczna”. *Biblioteka Warszawska* 3 (1905): 498.
- Kropatsch, Anna. „Estetyka i literatura w wychowaniu szkolnym”. *Wychowanie w Domu i Szkole* 7 (1910): 614–621.
- Kubiczek, Wojciech. *Wychowanie estetyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym zaboru rosyjskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996.
- Lisiecka, Alicja. „Recepcja poglądów Johna Ruskina na wychowanie w Polsce przełomu XIX i XX wieku”. *Biuletyn Historii Wychowania* 42 (2020): 145–158.
- Lubierzyński, Feliks. „Dziecko w sztuce”. *Złoty Róg* 43 (1912): 3–4.
- M., „Rysunki dzieci w nauce poglądowej”. *Przegląd Pedagogiczny* 18 (1900): 205–207.
- Marrené-Morzowska, Waleria. „Wykształcenie estetyczne”. *Przegląd Pedagogiczny* 5 (1902): 49–51.
- Mortkowiczowa, Janina. *O wychowaniu estetycznym*. Warszawa: G. Centnerszwer i Ska., 1903.
- Mortkowiczowa, Janina. „Wychowanie estetyczne”. *Nowe Tory* 4 (1906): 385–408.
- Moszczeńska, Iza. „Kształcenie muzykalności”. *Przegląd Pedagogiczny* 10 (1902): 116–117.
- Moszczeńska, Iza. „Pożyteczne i niepożyteczne nauki”. *Przegląd Pedagogiczny* 11 (1899): 101.

- Moszczeńska, Iza. „Rozwój smaku estetycznego u dzieci”. *Przegląd Pedagogiczny* 8 (1902): 86–88.
- Moszczeńska, Iza. *Zasady wychowania*. Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1907.
- Niewiadomski, Eligiusz. *Program i metoda nauki rysunków w średnich i wyższych szkołach techniczno-mechanicznych*. Warszawa: Gebethner i Wolf, 1917.
- Pankowska, Krystyna. „Rozwój polskiej teorii wychowania estetycznego – prekursorzy i twórcy”. *Kwartalnik Pedagogiczny* 4 (2017): 41–55.
- Plater-Zyberkówna, Cecylia. *W sprawie szkoły polskiej*. Warszawa: P. Laskauer i S-ka, 1906.
- Perez, Bernard. *L'éducation des le berceau. Essai de pedagogie expérimentale*. Paryż: Ancienne Librairie Germer Baillirre, 1880.
- Perez, Bernard. *L'art et la poésie de l'enfant*. Paryż: Ancienne Librairie Germer Baillirre, 1888.
- Posner, Stanisław. „John Ruskin (1819–1900)”. *Prawda* 4 (1900): 43–44; 5 (1900): 55–56; 6 (1900): 68–69.
- Różanowski, Ryszard. „Homo aestheticus – «przebiegły chłop znad Dolnego Renu»”. *Dyskurs* 16 (2013): 202.
- Saenger, Samuel. *John Ruskin, jego życie i działalność*. Warszawa: Wydawnictwo „Przeglądu Tygodniowego”, 1901.
- Schiller, Friedrich. „Listy o estetycznym wychowaniu człowieka”. W: Friedrich Schiller, *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozprawy*, tłum. Irena Krońska, Jerzy Prokopiuk. Warszawa: Czytelnik, 1972.
- St. „Wartość życiowa sztuki”. *Prąd. Miesięcznik Społeczny i Literacko-Naukowy*. Dodatek stały: *Dział młodzi* 1 (1911): 1–5.
- Stempkowska-Kozierska, Melania. „Myśli o wychowaniu estetycznym”. *Przegląd Pedagogiczny* 16 (1904): 183; 17 (1904): 202.
- Suchodolski, Bogdan. *Wychowanie i strategia życia*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1983.
- Szuman, Stefan. *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975.
- Werner-Silberstein, Ada. *Wstęp do estetyki nowoczesnej*, cz. 1. Warszawa: Skład Główny w Księgarni E. Wende i S-ka, 1911.
- Winiarski, Leon. *William Morris*. Warszawa: Skład Główny Księgarni J. Fiszer, 1900.
- Wojnar, Irena. *Estetyczna samowiedza człowieka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Wojnar, Irena. *Estetyka i wychowanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Wojnar, Irena. *Teoria wychowania estetycznego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Zalewska-Pawiak, Mirosława. *Wychowanie estetyczne dziecka w wieku przedszkolnym. Geneza i rozwój problematyki w polskiej teorii pedagogicznej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1988.
- z.b. „Z Towarzystwa Badań nad Dziećmi”. *Bluszcz* 13 (1908): 145.
- Żypowska, Eugenia. „Zabawa jako czynnik wychowania estetycznego”. *Złoty Róg* 52 (1912): 22–23.